

Rácz Sámuel arcképének restaurálásakor

Gyermekkora, zsenge ifjúsága bűvópatak. Születési helyét nem ismerjük. Kora tavaszi életáramának más-más alapállású szemléelője halványuló színfoltokat jelezhet csupán: néhány bizonytalan vagy elvétett jeladást öreg matrikulák sárguló lapjairól.

Első életrírójának tartott Kátai Gábor 1859-ben, fél évszázaddal halála után, így ír: „Igen kevés az, mit e jeles férfiú ifjúsága életkörülményeiről elmondhatunk, mert évkönyveink csak a nem igen régen élt jeleseink bővebb ismertetését illetően is igen hiányosak. — Rácz Sámuel 1744 évi március 30-án reformált székely szülőktől származik, később a jezsuiták térítették át s nevelték. — Ennyi az, mit róla évkönyveink emlékezetben hagytak, a következőket munkáiból s egyetemünk történelmére vonatkozó művekből kelle kibetűznünk.“¹

Kátai e megállapítása Fejér Györgynek az 1835-ben kiadott *Historia Academiae Scientiarum Pazmaniae...* című művének szövegére épül. Ebben Rácz Sámuelről, a Királyi Universitas tanítójáról ezt olvashatjuk: „Samuel Rácz siculus reformatus opera Jesuitarum conversus et educatus, prius Physicus civitatis Nagy-Bánya docuit Anatomiam et Physiologiam ab A. 1766 Budae ac Pestini“.²

Nagy Iván genealógiai munkájában a nem tisztázott eredetű erdélyi nemes Rácz családokról ezeket írja: „Rácz Sámuel pesti orvostanár született 1744. márt. 30-án Gyulafehérvárott nemes családból, atya János, anyja Nemes Anna-Mária. Meghalt 1807 február 24-én.“³

Az egyetemi adminisztráció útvesztőjében az egyik scriptor elvétett bejegyzésének nyomán szülőhelyét mindenütt Pest szerepel. Így találjuk Szinyei József munkájában is, bár azzal a megjegyzéssel, hogy „református székely családból“ származik.⁴ A Lenghel román származásúnak tartja.⁵

A bölcső és a koporsó, az élet e két határköve mellett meg kell állnunk, ha Rácz Sámuel életéről tájékozódni akarunk. Valamennyi eddigi forrásunk csak egyetlen adatban, születési időpontjában (1744. március 30.) egyezik.

A szatmári béke után Erdély — látszatönállóságának árnyával — a Habsburg-birodalom részévé vált. A császári abszolutizmus aktivizálódása nyomán uralkodó osztálya, a főként protestáns nemesség körül minden ingataggá és ideiglenessé lesz, s a józanul jövőbe tekintő előtt már-már a pusztulás rémlátomása is felmerül. Rácz Sámuel az erdélyi nemesség ama kálvinista középértégeből jött, amelyet az uralkodó osztályon belül legérzékenyebben érint az új helyzet, a Habsburg-abszolutizmus. Tisztázásra vár, hogy bölcsőjét a sok vihart látott föld „metamorphosisának“ idején a „Moribunda Transylvania“ melyik szegletében ringatták.

Szülőhelyén elsajátítja az elemi ismereteket, s tanulmányai folytatására Kolozsvárra megy. A kolozsvári református kollégium tanulói egyik matrikuláját 1737-ben kezdik vezetni. A *Leges collegii reformatorem Claudiopoli...* 50-ik oldalán találjuk Rácz Sámuel nevét, s mellette a megjegyzést: „secularem amplexus vitam“, azaz a világi hivatásnak szentelte életét. A kollégium 1744-ből származó seniori listáját 1756. december 8-án írja alá. A *Recensio Studentium in illustro Collegio Reformatorem Claudiopolitano...* tanulói között a nevét — Sam. Rácz alakban — 1755. február 1. dátum alatt olvashatjuk.⁶ Az életrajz és az életmű többismeretlenes egyenletében új tagként tűnik fel a *Patria* rovatban Kovászna. Kérdés: miként értelmezzük e szót, *szülőföldnek-e* vagy *otthonnak*? A kutató dolgát megnehezíti, hogy a kovásznai református egyház anyakönyvezése csak Rácz Sámuel születése után három évvel, 1747-ben kezdődik. A *Vale dixit* rovatban az említett világi iránnyal megerősítő „*Politicus factus 1759*“ áll.

Kolozsvári tanulmányai befejezése után élete bűvópatakja egyelőre ismét rejtett utakon folyik tovább.

Szellemi berendezkedésében a bécsi udvar leghamarabb a katolikus egyházat állítja maga mellé Erdélyben, élen a türelmetlen és harcias jezsuitákkal. Rácz élete most már a XVIII. század erős sodrású folyamatába torkollik, amelynek medrét az osztrák birodalom és abszolút uralkodója érdekei határozzák meg. Pontosan nem tudni, mikor, rövid ideig Pécsen tanul, s az sem ismeretes, mikor és milyen körülmények között — meggyőződésből, megalkuvásból vagy politikai érdekeket szolgáló vallási közömbösségből — szerzetes-tanárai nevelésének hatására elhagyja ősei kálvinista hitét, s felveszik a jezsuiták rendjébe.

Helyzete ugyanakkor anyagi biztonságot, védelmet is jelent számára. Űszik az árral, és az új életforma törvényeinek engedelmeskedik. A filozófiai ismeretek megszerzése céljából rendje az akkori Magyarország tudományos életének központjába, Nagyszombatra küldi. A nagyszombati főiskola jezsuita tanárai korán felismerik kiváló tehetségét, s a filozófiai kurzus elvégzése alatt kiérdemli, hogy „nyilvános dicsérrel és babérral díszítsék”. Feljegyzik róla, hogy mind szorgalma, mind tehetsége társai elé helyezte őt e tudományágban.

A jezsuita rend eltörlése már előreveti árnyékát. Muszka Miklós, a rend utolsó tartományfőnöke azt tanácsolja Rácznak, hogy az orvostudományban képezze ki magát, mert „az, aki a filozófia, a jogtudomány és a teológia tanaival ékeskedik, emellett az orvosi tudományokban is kiváló, az az államnak is igen nagy hasznára lehet”. Rácz követi a tanácsot, de belátja, hogy az orvosi hivatás egész embert kíván, s kilép a jezsuita rendből. Az orvosi hivatást választja, s mint orvostanhallgató a bécsi Tereziánumba kerül.

Ezeket az adatokat Koppi Sándor orvosdoktornak a kar megbízásából Rácz Sámuel kopersójánál elmondott, nyomtatásban is megjelent búcsúztató beszédéből idézzük.⁷

Alakja életének ebben a szakaszában már tisztábban áll előttünk. Szolgál, mert szolgálnia kell. Megadja a pápának, ami a pápáé, s a császárnak, ami a császáré, de nem szolgálja ki embereknek tekintett feljebbvalóit. Abban az időben és abban a környezetben, amelyben élt, égen-földön „csodákat” láttak és kerestek. Ő nem fél a „világosodás” forrásától, a lassan bár, de egyre erősödő fénytől. Egészséges szemléletének titka, hogy az embert nem látja sem emberfeletti nagynak, sem az emberhez méltatlanul kicsinynek.

A rendház falain belül a katonainál keményebb fegyelem, a szigorú napi munkabeosztás, a magaviseleti szabályok kínosan pontos betartása, az okatlan fényűzés elleni harc — formáló, építő elemek egyénisége kialakulásában. Ide tartozik az idegen nyelvek tanulása, a civilizált társasélet és viselkedés szabályainak elsajátítása is. A tanítás tartalma azonban nem elégitette ki. Amennyire megismerhették, zárkózott egyéniség. Sehoh sem találkozunk mélyebb vallásossága jeleivel. Sem született lelkialkata, sem nevelése nem tette az anyagi világ fölött álló, ismeretlen világ szerelmesevé, az élet limeseit a misztikum végtelenje felé terelő transzcendens mámor rabjává. Mindezt addig tisztelte, ameddig tiszteletet érdemelt, és szellemi erejét inkább arra fordította, hogy hazája hasznára váljon.

Ilyenné edződve készül az új, a nagy, a végső feladatra: gyógyítója és tanítója lenni népének, amelyből vétetett.

A bécsi egyetem ebben az időben már világhírű. Újjászervezője a császárnő udvari orvosa és belső bizalmasa, a hollandiai Gerhardt van Swieten (1700—1772) — az udvari könyvtár prefectusa, a birodalom egészségügyének és oktatásügyének felügyelője, a nagy Boerhaave egykori legkedveltebb tanítványa. Rácz a tanulás lázában ég. Szinte minden idejét igénybe veszik az előadások, a kémiai laboratórium, a botanikai munka, a boncterem — de a legizgalmasabb a betegség melletti klinikai tanítás. Tanárai az ún. első bécsi iskola tagjai. Különösen nagy hatással van rá N. J. Jacquin, a jeles orvos-természettudós és világlátott szakember, aki van Swieten segítségével került Hollandiából Bécsbe, s ott az egyetem vegytani-botanikai tanszékét vezeti. Anton de Haen szintén hollandiai, szigorúan pontos megfigyelő és kutató. Nevelése Rácz egész orvosi működésén megmutatkozik a mintaszerű, tudományos értékű kórlapok sorain. Van Swieten szervezési zsenialitása és de Haen szenvedélyes kutató szelleme az *exercitatio clinica viva* megvalósításában bebizonyította, hogy „mire képes az abszolút uralkodói hatalom, ha az egy zseniális orvosi szervezővel találkozik”.⁸

Rácz ilyen körülmények között tanul ernyedetlen szorgalommal, s rendre kitűnő eredménnyel vizsgázik.

1773-ban mutatja be orvosdoktori értekezését (*Dissertatio inaug. medica de sanitate conservanda*), amely az egészség megőrzéséről szól, és „állításait az ellentétes véleményekkel szemben mindenki csodálatát kiérdemelve védi meg”.⁹ (Véletlenül játéka a sorsnak, hogy pontosan Rácz Sámuel orvosdoktori diplomája megszerzése idején Csokonai József debreceni vizsgázott sebész-mesternek fia születik, akit Mihálynak keresztelnek. Ő fogja majd húsz esztendő múlva Ráczot ódával köszönteni.)

Még ebben az évben Nagybánya városának tisztiorvosa lesz: „Rácz Samuelli Phisico civico 200-rum. fl. anuarum salarium resolvitur”.¹⁰ A következő évben királyi kerületi bányafőorvossá nevezik ki. Nagybányán rövid idő alatt ismert személységgé válik, ami érthető, hiszen a nagy tudású férfiú nemes lélekkel kész segíteni a legszegényebb embernek is. Itt veszi feleségül Rumbach Borbálát, Pest szabad királyi város tekintélyes orvosának nővérét. Állandóan tovább képezi magát,

és bölcsen kormányozza a rábizott egészségügyi hivatalt. 1777-ben a nagyszombati egyetem meghívja az orvosi kar rendkívüli tanárának; mint ilyen ő az első. A „bekebelezésért“ 100 aranyt kell fizetnie, amit nem képes egyszerre leróni; szigorlati díjai bennmaradnak a kari pénztárban adóssága kiegyenlítésére.

Jacquin, Van Swieten és de Haen tanítását kamatoztatja és tovább fejleszti a bányarvosi gyakorlatban. Tudományos tapasztalatait a Bécsi Természetkutató Társaság folyóiratában ismerteti.¹¹ Rövid közleményében többek között megállapítja, hogy „fémkólikában (colica metallica) rendszerint az ércbányászattal foglalkozó munkások szenvednek, s a betegség az esetek többségében az idegek benulásával és az izmok tartós és akaratlan összehúzóásával, contracturájával társul“.

Spielmann József és munkatársai két értékes tanulmányából Rácz Sámuel úttörő szerepét ismerjük meg a munkaegészségügy területén.¹² A hazai irodalomban az ölmérgezés tudományos teljességgel feldolgozó első leírást Rácznak kell tulajdonítanunk.

Életének néhány eddig ismeretlen, nagyon érdekes mozzanatáról értesülünk a bécsi udvarban működött Erdélyi Kancellária és az Erdélyi Gubernium okmányiban felbukkant adatokból. Ezek 1776-ból és 1777-ből még a nagybányai évekből valók.

A Mária Terézia-féle abszolutizmus művelődéspolitikájának államelméleti háttere abban foglalható össze, hogy az uralkodó és az állam jólétének alapját a nagyszámú egészséges és munkaképes alattvaló biztosítja, s ezért sok és jól képzett orvosra van szükség. E tisztán államérdekből született elv mellett nem szabad megfeledkeznünk a felvilágosodás talajából sarjadt erős emberbaráti szorgalomról, mely az 1760–70-es évek idején az oktatási reformot lényegesen előrelendítette. Ekkor tervezik, hogy a Habsburg-birodalom egészségügyének általános megjavítása érdekében a kolozsvári főiskolán orvosi kart létesítenek¹³, s ezzel az erdélyi orvosi oktatást a többi társországok egyetemi központjában már megalósult szintre emelik.¹⁴ Kolozsvárt a sebészetet már 1775-ben oktatta egy professzor. 1776-ban határozza el Mária Terézia, hogy a következő tanévre két új tanszéket szervez (kémia-botanika és anatómia). 1778–79-ben az élettani tanszék, majd a következő tanévben a kórtan is megindult volna. Idők jele: a professzorok kiválasztásában „ne legyenek tekintettel a felekezetre vagy arra az egyetemre, amelyen a fokozatukat szerezték. Legyenek továbbá a jelöltek erdélyiek (ha ilyen alkalmasakat jelölni sikerül)“.¹⁵

Rácz 1776 decemberében a Guberniumhoz küldött beadványában, majd 1777 elején az udvari Erdélyi Kancelláriához tett folyamodványában *erdélyi születésűnek* írja magát; a Gubernium előtt külön is hivatkozik arra, hogy ő a haza fia (*Patriae filius*). Katolikus vallású, és saját nyilatkozata szerint *ismeri az összes erdélyi nyelveket*. Döntésre szólíttatván fel, hogy melyik katedrara pályázik, 1777 eleji folyamodványában első helyen a fiziológiai tanszéket jelöli meg — azzal, hogy amennyiben a patológiai tanszék felállítása elhalasztható 1779-ig, azt is szívesen vállalná (különösen ha addig egy évre 1000 Ft ösztöndíjat kapna, néhány nagyobb kórházban való gyakorlása elősegítésére). A kancellária, 1777. március 13-i döntése szerint nem lát módot ilyen ösztöndíj juttatására, és arra szólítja fel Ráczot, hogy pályázza meg a fiziológiai tanszéket.

1777 nyarán, hogy a polgárok javát előmozdítsák e szakmában képzett emberek munkába állításával, Ráczot a klinikai orvostudomány és a sebészet tanítására rendkívüli tanárral hívják meg a budai egyetemre, ahol ő „a borbélyokat belső nyavalyáknak orvoslására közönségesen a budai Universitásban tanítani kezdette az 1777 esztendő november elsejének napján“.¹⁶ Abban az időben az orvosi karon nemcsak orvosokat oktattak, hanem a sebészek céhe által felszabadított növendékeket is képezték ki sebészmesterré, s az orvosdoktoroknak vagy sebészmestereknek szemészi, illetőleg szülésmesteri oklevelet adtak. Érthető, hogy az orvosokban nagymértékben szűkalkódó országban a sebészekre fontos feladat hárult. Szükséges volt tehát, hogy ezek „a belső orvoslásokban annyira utasíttatassanak, hogy a falukon kénklődő szegény betegeknek a legközönségesebb nyavalyákban használhassanak“. Hogy Rácz a falusi sebészeket nagy jelentőségű szolgálatokra minél jobban felkészítse, 1778-ban magyar nyelven kiadja *Orvosi Oktatását*, amely Anton Störck ausztriai borbélyok számára kiadott munkájának tolmácsolása. „Ezen fordításom által Ditső Nemzetemet bizonyossá tehetem, hogy hasznára annyit kívántam tenni, amennyit lehetett, ha mindjárt annyit nem tettem is, amennyit tenni kellett volna.“

Ezt a munkát s ennek két évvel előbb, 1776-ban megjelent szerényebb változatát tekinthetjük az egyetemi orvosi oktatás első magyar nyelvű tankönyvének. Rácz volt az első tanár, akinek ajkáról a budai egyetemen magyarul hangzott fel az orvostudomány (1789). A következő években a hesse-homburgi, majd a svéd és a bajor tudós társaságok tagjai sorába választják, s erről díszes oklevélben értesí-

tik. Mária Terézia 1780-ban „koronás arannyal“ tünteti ki. Még ebben az évben a pathológiát tanító Trnka Vencel helyett az anatómia rendes tanára lesz. A gyakorlati orvostan tanítását a gyógyítók (sebészek) számára heti két alkalommal azonban továbbra is vállalja. Ebben az évben lesz első ízben az orvosi kar dékánja. Anatómiai munkásságát *Compendiaria Myologiae Institutio* (Pest, 1785) címmel megjelent munkájában foglalja össze, világos szabályok felállításával rendszerezve az emberi test izomzatának törvényeit. II. József 1783-ban az élettan professzorává nevezi ki. 1789-ben jelenik meg legtöbb önállóságot tartalmazó munkája, a *Physiologiának Rövid Sommája*.¹⁷ „Physiologiának azt a tudományt nevezzük — írja az előszóban —, mely az emberi természetnek egészséges munkáit magyarázza. Célja, hogy az emberrel megismerhesse egészségének természetét, különbségeit, okát és cselekedeteit. Tárnya nem egyéb, hanem csak egyedül az eleven és egészséges emberi test. — A valóságos tudomány minden tanítását megbizonyítani tartozik ugyanazért nem leszen szabad nekünk is egyebet igaznak mondani, hanem csak azt, ami nyilvánvaló és tagadhatatlan tapasztalásokból és próbáltatásokból önként következik.“

Rácz Sámuel nem rendelkezik a kísérletes kutatómunka feltételeivel; műve igen nagy olvasottságának leszűrt, szigorúan megrostált eredménye. Mindenütt ott van a saját véleménye, s ha teheti, mindenkor magyar szerzőt idéz az első helyen — így legelőször Weszprémi Istvánt, mint „egy hiteles és minden tiszteletre méltó Magyar Orvos“-t. A halál beálltának jeleit olyan szabatosan fogalmazza meg, hogy erről ma sem mondhatunk nála többet.

A munka magában foglalja mindazt, amit abban az időben az élettanból tudtak. Legnagyobb hatással voltak rá Albrecht Haller (1708—1777), a fiziológia atyamestere *Primae lineae* (1747) és *Elementa physiologiae* (1757) című, már pontos anatómiai vizsgálatok és élettani kísérletek alapján írt könyvei. Hatalmas műveltségének gyökerei Leidenig nyúlnak vissza, s ott Boerhaave körében találkozunk Rácz mestereivel. Rácz könyvében különösen a vér élettanának leírása gazdag; a kor ismereteinek hű képe.

Az orvoskar megszervezése után az első anatómiai ábrázolást Rácz Sámuel e művében találjuk. Tudományos és művészi igényességének magas fokát bizonyítja, hogy képanyagát Vesaliustól veszi.¹⁸

1790-ben a kor röpirat-áradatában egy szerény füzet jelenik meg hely és név nélkül: *A nemes magyar nemzethez rövid emlékeztető beszéd, mellyben megmutattatik, hogy Magyarországon lehet s kell is a magyar nyelvet és a magyar tanításokat felállítani*. Valamennyi eddig ismert példánnyal Rácz Sámuel nevét olvashatjuk. Hangvétele, mondanivalója, stílusa alapján mindannyian, akiknek kezükben járt, természetesen találtuk, hogy ez az írás csak az ő műve lehet. Így tartja ezt számon Kosáry Domokos 1980-ban megjelent munkája is.¹⁹ Igazat kell adnunk azonban Némédi Lajosnak, aki a Széchényi Könyvtárban található kézirat alapján azt bizonyítja,²⁰ hogy a szerző nem Rácz professzor, hanem a tanítványa, Kiss József. A nagyhatalmú oktató-nevelő csak sugalmazta, vezette, ellenőrizte s néhány helyen betoldásokkal látta el olyan fejleményekről, amelyekről csak ő, az egyetemi tanács tagja tudhatott.

Az orvosi kar tanárai Rácz érkezésekor nemcsak a nyelv, hanem érzés dolgában is idegenek. Antall József jellemzése a tanári kar arcképéről telitalálat²¹: „... anakronizmus is velük kapcsolatban a nemzetiségi kérdés felvetése. Mária Terézia és II. József-féle abszolutisztikus állam hivatalos értelmiségéhez tartoztak, alattvalók voltak és nem hazafiak. A Habsburg-hivatalnokok hűségével tettek eleget tudományuk és az állam követelményeinek. Bár a felvilágosodás századában vagyunk, nem kereshetjük közöttük a felvilágosodás bajnokait.“ A helyzetet Révai Miklósnak, az egyetem tanárának később írott sorai jellemzik legjobban: „... a mindenféle nemzetből összeszedett tanárok a magyar nyelvet megvetik, lenézik és valóságos ellenségei a hazának.“²²

A kezdeményezés alulról indul meg, Rácz sugalmazására. 1789-ben 34 sebész-hallgató követelte, hogy magyarul tanítsák őket, mert — úgymond — nem értik a latint, sem a németet. A horvát Stipsics és a német Stahl gúnyosan emlegetik Rácz „zelus patrioticus“-át, s ellenzik a kérés teljesítését, mert szerintük „a magyar nyelv nem elég gazdag orvosi műkifejezésekben“. Később viszont a tanárok, főként Rácz Sámuel, „töri a jeget, engedély nélkül is magyarul adván elő.“²³ „Magyar Professzorokat üldözik és gyalázzák, sőt mi nagyobb, még a Magyar Előljárókat is ellenek felindítyák, ezek felett hamisan is titkon rosszul informálják... némely német Professorok azt mondják, hogy ők inkább az egész Orvosi Facultásnak elrontásában dolgozni igyekeznek, mintsem hogy a Magyar tanítás fel-jöjjön.“²⁴

Tanítani háromféleképpen lehet: az élőszó, az írás és a példamutatás erejével. Rácz mindháromban kiváló. Mivel az egész mindig több és más, mint a részek

összege, Rác alakja a felvilágosodás éltető és érlelő fényében úttörő és példamutató.

Rácot a magyar orvosi nyelv művelésében Pápai Páriz Ferenc hű utódjának tekintjük, aki a rábizott örökséget hatalmasan megnövelte, és már egy egész maga nevelte orvosnemzedéknek tudta átadni. Öreg könyveit felütve egyik oldalon sem érezzük az azóta eltelt két évszázad porát. Természetesen mai szakkönyveink tartalmukban gazdagabbak, de Rác stílusának szépségénél, elevenségénél, magyarságánál többet nem adnak. Szövegében Méliusz Juhász Péter, Szcenci Molnár Albert, Pázmány Péter, Geleji Katona István, Apáczai Csere János, Pápai Páriz Ferenc ihletésére ismerünk. Találkozunk benne a nép ajkán élő szavakkal, a néphez szóló prédikációk orvosi jellegű kifejezéseivel. Rác felkutatja, megtisztítja és megőrzi őket, s gonddal szövi bele élvezetes szövege színes szöttekébe.

Ekkortájt hangzik el Herdernek a halál hidegét lehelő jövődöleése. Szenzibilizálja az ébredő nemzeti tudatot és — maradjunk a biológiai kifejezéseknél — katalizálja az érthetően kevés védekező reakció lefolyását. Az egyén vagy egy nép halálos veszélyben mindig anyanyelvén suttogja vagy kiáltja el az összavakat. „Ha a jozefinista világ tovább tart, az a jóslat könnyen valóra válhatott volna” — írja Németh László.²⁵

Aki sokáig él, sokat megér. Rác Sámuel kezdeti ingadozó léptei után megtalálta igazi élethivatását, határozottan, céltudatosan haladt előre és felfelé életpályáján. Századában az orvostudomány a tényekből, nem minden szubjektív elemtől mentesen, rendszereket kovácsolt, s az orvostörténelem ezt a századot a „rendszerek századának” nevezi. Brown rendszerét Rác Sámuel igyekszik a materializmus irányába fejleszteni.

A Martinovics-per bírái a félelem fátylát borítják az országra. Ferenc császár rendőrállama félelmetes tökéletességgel gyors munkát végez. A haladás reménye ijedten bújik a még megtűrt nyelvművelésbe. Rác sokat dolgozik — tanít, ír, gyógyít. Kevesebbet is meg lehetett halni vagy súlyos börtönt szenvedni, mint amennyit ő végzett.

1807. február 24-én halt meg. Sirversét tanítványa, Váradi Balassi Pál orvosnövendék írta meg:

*Mondj reá áldást Haza bőven! S ird fel
E néhány szókat temetőkövére:
A ki mert közöttünk magyarul beszélni
E vala Első!²⁶*

Ebben a szapphói versszakban a „haza” „a patria” olyan emberi közösséget jelent, amelyet a szív és közös akarat köt össze a szó (patria) gyökerében rejlő „apai” örökségként vállalt életformában. A világosság országában az emberek nemcsak egymás mellett, egymásért is élnek, s alaptörvényként ismerik: „Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós”.²⁷

Ezért mert Rác Sámuel magyarul beszélni.

JEGYZETEK

1. Kátai Gábor: *Rác Sámuel (1744—1807)*. Vasárnapi Újság, 1859. 289.
2. Fejér György: *Historia academiae scientiarum Pazmanianae archi-episcopalis ac M. Thersenianae regiae literaria*. Buda, 1835. 120.
3. Nagy Iván: *Magyarország családai IX*. Pest, 1862. 545.
4. Szinnye József: *Magyar írók élete és munkái*, XI. Bp., 1906. 327.
5. Lenghel, A.: *Archiv f. Geschichte der Medizin*. 1933. 202. (Idézi Magyar-Kossa Gyula: *Magyar orvosi emlékek*, IV. Bp., 1940. 228.
6. A Kolozsvári Református Kollégium matrikulái. Seniorok listája 1744-től. Arhivete Statului Cluj. Fond: Colegiul Reformat din Cluj. 709—710.
7. Koppi Sándor: *Oratio qua magn. spect. ac clar dno Samueli Rác, medicinae ornamento 24. Febr. ann. 1807. fatis funcio parentavit*. Buda, é.n. Lásd továbbá: Kótay Pál: *Rác Sámuel — a magyar orvosi oktatás hajnalán*. Erdélyi Helikon, 1940. 73—89.
8. Lesky Erna: *Wiener Krankenbttunterricht... Comm.Hist.Med.*, 1971. 33—34., 57—59.
9. Koppi Sándor: *I. m.*; Kótay Pál: *I. m.*
10. Nagybánya Városának Archivuma, 1774. acta Nr. 1.
11. *Ephemerides Vindobonenses*, 1777. 2., 10.
12. Spielmann J.—Lázár-Szini Carolina—Dienes A.: *Primele relatári medicale*

- din țara noastră despre saturnism.* In: *Trecutul medicinei muncii din România*, Editura Medicală, Buc., 1971. 47—55. — Spielmann J.—Lázár-Szini Karolina: *Az ólommérgezésről szóló első hazai orvosi írások.* *Revista medicală*, 1966. 463—467.; *Orvosi Szemle*, 1966. 437—441.
13. M. Orsz. Levéltár: Erdélyi Kancellária. *Acta generalia 1662/1776.*
  14. Szőkefalvi-Nagy Zoltán: *Újabb adatok Rácz Sámuel életrajzához.* *Com.Hist. Art.Med.*, 1975. 75—76., 147—149.
  15. Szőkefalvi-Nagy Zoltán: *I. m.*
  16. Rácz Sámuel: *A borbélyi tanításoknak első darabjai.* Pest, 1794.
  17. Rácz Sámuel: *A physiologiának rövid sommája . . .* Pest, 1789.
  18. Jantsits Gabriella: *Magyar orvosi illusztrációk a XVI—XVIII. században.* *Com.ex. Bibl.Hist.Med.Hung.*, 1961. 21—22., 266—288.
  19. Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon.* Bp., 1980. 510.
  20. Némedi Lajos: *Egy 1790-es röpirat szerzősége.* *ItK*, 1963. 569—598.
  21. Antall József: *Comm.Hist.Art.Med.*, 1971. 120. 57—59.
  22. Révai Miklós: id. Magyary Kossa Gyula: *I. m.* I. 1929. 32.
  23. Nékám Lajos: *Az Orvostudomány Kar Története.* O.H., 1937. 9. sz. kl. 4.
  24. *Beszéd a nemes magyar nemzethez, hogy Magyarországon lehet és kell is a magyar nyelvet és a magyar tanításokat felállítani, és hogy az universitásnak Pest legjobb hely.* H.n., 1790.
  25. Németh László: *Megmentett gondolatok.* Bp., 1975. 469.
  26. Pataki Jenő: *Erdélyi Orvosi Lap.* 1922. jan.
  27. Bessenyei György: *Magyarság.* H.n. 1778.

Gy. Szabó Béla: Curadine (a curare méreg növénye)